

1987, tür.yer.; Fatma Müge Göçek, *East Encounters West France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford 1987, tür.yer.; M. Y. M. Siddiqui, *Organisation of Government Under the Prophet*, Delhi 1987, s. 230-236; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 103-104; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti* (trc. Azer Yaran), Ankara 1988, s. 149-150; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, Ankara 1988, s. 163-186; Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri* (trc. Selçuk Ünlü), Ankara 1988; Sefir Muhammed et-Tâbiî, *es-Sefarâtü'l-İslâm*, Kahire 1988; Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Prof.Dr. İsmail Ercüment Kuran'a Armağan*, Ankara 1989, s. 199-231; a.mlf., "Ahidnâme", *DİA*, I, 538; Helene Desmet-Gregoire, *Büyülü Divan* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1991, s. 13-20, 185-186; Feryal İrez — Hüsamettin Aksu, *Boğaziçi Sefarethaneleri*, İstanbul 1992; Kemal Girgin, *Hariciye Tarihimiz*, Ankara 1992; Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi* (trc. Abdülkerim Özyaydın), İstanbul 1992, s. 253-275; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), I, 100-101, 119-120, 259-276; II, 201-209; Süleyman er-Rahîlî, *es-Sefarâtü'l-İslâmiyye ile'd-devletü'l-Bizantiniyye*, Riyad 1414; *Muâhedât Mecmuası*, I-V, tür.yer.; S. M. Stern, "An Embassy of the Byzantine Emperor to the Fâtımîd Caliph al-Muizz", *Byzantion*, XX, Bruxelles 1950, s. 239-258; Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *DTCFD*, IX/1-2 (1951), s. 1-17; a.mlf., "Kraliçe Elizabeth'den Üçüncü Sultan Murad'a Gelen Hediye-nin Hikâyesi", a.e., s. 19-41; Semavi Eyice, "Elçi Hanı", *TD*, sy. 24 (1970), s. 93-110; Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygur Sarayına Gelin Giden Çinli Prensesler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler", a.e., sy. 28-29 (1975), s. 63; a.mlf., "Uygurların Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İçyüzü", a.e., sy. 31 (1978), s. 38; Barkan, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler*, IX/13 (1979), s. 141-142; Hüner Tuncer, "Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendinin Viyana Mektupları", *TTK Belleten*, XLIII/169 (1979), s. 73-106; M. Cherif Bassiouni, "Protection of Diplomats under Islamic Law", *The American Journal of International Law*, LXXIV, Washington 1980, s. 609-633; Muhtâr el-Vekîl, "Süferâ'ü'n-nebî ve küttâbühü ve resâ'îlüh", *ME*, LVI/4 (1984), s. 551-555; sy. 5, s. 730-735; sy. 6, s. 874-880; sy. 7, s. 1120-1125; Mahmûd Şîr Hattâb, "es-Sefarâtü ve'r-resâ'îlüh-nebeviyye, Küttâbü'n-nebî ve mevâddühümül-kitâbiyye", *el-Mevrid*, XVI/1, Bağdad 1987, s. 29-50; Susan Skilliter, "An Ambassador's Ta'yin: Edward Barton's Ration on the Eğri Campaign, 1596", *Turcia*, XXV, Paris 1993, s. 153-163; Mehmet İpşirli, "Kavânîn-i Osmanî ve Râbita-i Âsitâne", *TED*, sy. 14 (1994), s. 31-32; Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İA*, XII/1, s. 180-181; Mecdud Mansuroğlu, "Elçi", a.e., IV, 231; B. Lewis, "Elçi", *Eİ²* (İng.), II, 694; İliber Ortaylı, "Mübâdele", a.e., VII, 275-276; Mahmut Şakiroğlu, "Balyos", *DİA*, V, 43-47; Cengiz Kallek, "Casus", a.e., VII, 163, 164.

MEHMET İPŞİRLİ

ELÇİ HANI

İstanbul'da
yabancı elçilerin ikametine ayrılan,
günümüze ulaşmamış
XV. yüzyıl hanı.

İstanbul Çemberlitaş'ta Atik Ali Paşa Camii ve Külliyesi'nin parçası olarak yapılmıştı. Şehrin eski ana caddesi olan Divanyolu (şimdi Yeniçeriler caddesi) tam önünden geçiyordu. Atik Ali Paşa Külliyesi'nin cami, türbe ve zâviye-imareti Çemberlitaş'ın doğu tarafında, medrese ile han ise caddenin karşı tarafında yan yana inşa edilmişti. Balyos denilen Venedik elçileri başka yerde ikamet ettikleri için İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın buranın Balyos Hanı olduğu yolundaki düşüncesi yanlıştır.

Elçi Hanı, IV. yüzyıl başlarında aynı yerde bulunduğu bilinen Constantinus Forum'unun (Forum Constantini) yeri üzerinde inşa edilmiştir. Ancak bütün Bizans dönemi içinde bu forumun ne gibi değişikliklere uğradığı bilinmemektedir. Burada kalan bazı Batılilar, hanın yerinde bir kilise ve hatta manastır bulunduğunu yazarlar. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi de hanın bir Bizans yapısı olduğunu kaydeder: "Kefere zamanında dahi han imiş, ba'dehû 860 tarihinde tarz-ı İslâm üzere bina olunmuştur, Ykyl (?) Paşa'nın hayratıdır". J. von Hammer, Viyana'daki bir yazmadan *Seyahatnâme*'yi İngilizce'ye çevirirken bu adı İkbâl Paşa şeklinde kaydetmiştir. Ancak Elçi Hanı Evliya Çelebi'nin yazdığı gibi 860 (1456) yılında değil daha sonra yapılmıştır ve kurucusu da Sultan II. Bayezid dönemi vezirlerinden Atik Ali Paşa'dır. Han eski bir Bizans eseri olmayıp hangi yapıya ait olduğu bilinmeyen, belki de forumdan kalan birtakım tonozlu kalıntıların üstünde bütünüyle bir Türk eseri olarak yapılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, Sultan Bayezid'in tuğrasını taşıyan ve Edirne'den 916 (1510-11) yılında yazılan bir fermanda, "Vezîriâzam Ali Paşa'nın... kendinin camii kurbünde vâki olan mülk evini kervansaray etmek isteyip..." kaydı bulunmaktadır. Arkasından da, "... ve buyurdum ki pâşâ-yi mûmâileyh zikrolunan mülk evini kervansaray edip diler ise sata ve ister ise bağışlaya ve diler ise vakfeyleye, bi'l-cümle ne vechile ister ise mâlikâne mutasarrıf ola" (TSMA, nr. 4659) cümleleri bulunmaktadır. Fermanda ayrıca hânedandan, vezirlerden

hiçbir kişinin bu kararı bozamayacağı da belirtilmiştir. Böylece Elçi Hanı denilen kervansarayın İstanbul, Edirne, Yassıören, Çatalca ve Yanbolu'da (Bulgaristan) pek çok hayrat ve evkafı olan Atik Ali Paşa tarafından 1510-1511 tarihine doğru inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Ali Paşa 907-909 (1501-1503) ve 912-917 (1506-1511) yılları arasında iki defa sadrazam olmuş, 917 yazında Karabıykoğlu Hasan'a karşı yapılan Gökçay çarpışmasında şehid düşmüştür. Atik Ali Paşa Elçi Hanı'nı, 1509 yılı zelzelesinde büyük ölçüde hasar gören konağının yerinde, caminin karşısında ve medresesinin yanında, hayratına gelir getirecek bir kervansaray olarak yaptırmayı düşünmüş olabilir. Hanın yapım izni 916 Muharreminde çıktığına göre Ali Paşa şehid düştüğünde inşaat bitmese bile hayli ilerlemiş olmalıydı. Bu handa 1553-1555 yıllarında kalan Hans Dernschwam, hanın kurucusunun İranlılar'a karşı bir çarpışmada öldüğünü yazmak suretiyle bu bilgiyi destekler. Karabıykoğlu Hasan bir Şii olduğu için Alman seyyahı onu İranlı olarak kabul etmiştir.

XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul'a gelen birçok yabancı elçi bu hanı gördüğü gibi bir kısmı da burada ikamet etmiştir. Albili Pierre Gylli (Gyllius), 1544-1547 yılları arasında İstanbul'da bulunduğu anda yabancıların kaldığını yazar. Hans Dernschwam, bir elçilik heyetiyle birlikte 1553-1555 yıllarında Anadolu'ya yaptığı seyahat sırasında geldiği İstanbul'da burada oturduğu için hayli ayrıntılı bilgi verir. Ona göre hanın bulunduğu yerde elli yıl öncesine kadar güzel bir kilise varmış; ancak Ali Paşa onun yerinde temelden itibaren bu binayı hayratına vakıf olarak inşa ettirmiştir. Dernschwam, 1539 yılı Aralık ayında Valpovo'da yenilen Katzian kuvvetlerinden 6000'den fazla esirin burada barındırıldığını bildirir. Bu esirler hanın duvarlarına işaretler, sâlibler ve harfler çizmişlerdir. Aynı seyyahın, hanın ahırında görüp kopya ettiği kitâbe ise önemli bir tarih belgesidir. Kitâbenin metni şu şekilde çevrilebilir: "... 1515 yılında bunu yazdılar. Kral Laslo'nun beş elçisini burada beklettiler. Bilâyi Barlabaş iki yıl burada kaldı... Hükümdar Kedeyi Se'kel Tamaş bunu yazdı, Hükümdar Selim Bey buraya (onu) yüz at ile koydurdu". Bilâyi Barlabaş (Bilâyli Barnabas), Macar Kralı Ulasko tarafından elçi olarak II. Bayezid'e gönderilmiş, fakat İstanbul'a vardığında Osmanlı Devleti'nin başında Yavuz Sultan Selim'i bul-

muştur. Selim bu heyeti bir süre kervansarayda tutmuş, arkasından da bütün seferlerinde yanında dolaştırdıktan sonra ancak 1519'da geri dönmelerine izin vermiştir. Han yıktırılırken kaybolan bu kitâbe, hanın Yavuz Sultan Selim'in 1512 Nisanında tahta çıkışı sırasında içinde oturulabilir durumda olduğuna işaret eder. Böylece Elçi Hanı'nın 1509-1512 yılları arasında yapıldığı kesinlikle söylenebilir.

Elçi Hanı'nda çok sayıda Orta Avrupa elçisi kalmıştır. Bunlardan seyahatnâme ve hâtıralarını yazarların kitaplarında bu han veya kervansarayla dair oldukça etraflı bilgi bulunur. Flaman asıllı elçi Busbeke, 1555-1562 yılları arasında İstanbul'da bulunduğu sırada bu handa yaşamıştır. Hanın Marmara'ya bakan arka tarafındaki pencerelerinden deniz görünmekteyse de bunlar demir parmaklıklı ve tahta kepenklerle kapatılmıştır. Bina tam bir kare şeklindedir. Ortada büyük bir avlu ile bir kuyu bulunur. İkamet yalnız üst kattadır. Arkadaki odaların önlerini firdolayı bir revak çevirir. Odaların hepsi manastır hücreleri gibi eşit biçimde ve küçüktür. Bina iç kemerler üzerine kurulmuş ve üstü kurşun kaplanmıştır. "Birçok bakımdan çok rahat-

tır, fakat birçok da mahzuru vardır. Burada her şey zaruri ihtiyaçları temin için yapılmış, keyif ve zarafet hiç düşünülmemiştir. Güzelliği yahut yeniliği ile gözü çekecek hiçbir şeye tesadüf edemezsiniz" diyen Busbeke, binanın başlıca mahzuru olarak içinde bol rastlanan haşerat ile gelincik, yılan, kertenkele, akrep gibi bazı zararlı hayvanları sayar.

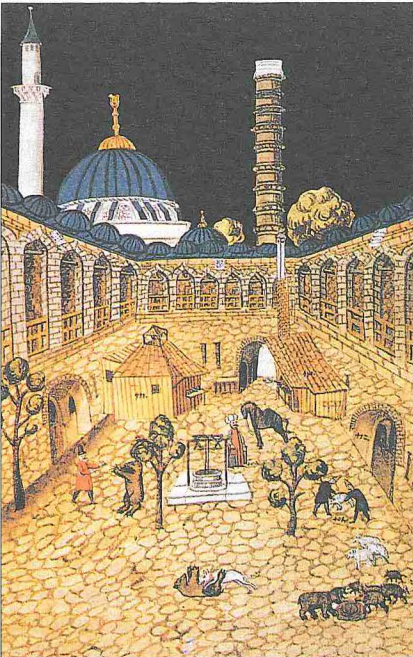
Elçi Hanı'nın mimarisine dair en ayrıntılı bilgiyi ise Hans Dernschwam verir. Onun yazdığına göre, dört tarafı açık olan hanın duvarları 1,5 Viyana arşını kalınlığında ve 6 lachter (12 m. kadar) yüksekliğindedir. Ortada, her bir kenarı 50 adım (yaklaşık 37,50 m.) uzunluğunda bir iç avlu vardır. Dışarıdan avluya, yüklü birer arabanın geçebileceği kadar yüksek ve geniş üç kapıdan girilir. Alt kat ahırlar vardır. Buranın dışarıya penceresi olmayıp avluya açılan mazgallardan hava ve ışık alır. Ahırların ortasında altı kalın pâyeye tuğladan yapılmış yedi tonozu taşır. Giriş dehlizinde sağlı sollu yirmi bir basamaklı iki merdiven yukarı çıkışı sağlar. Her basamak sekiz ayak genişliğindedir. Sokaktan avluya kadar binanın derinliği otuz bir adım, galerinin her kenarı kırk sekiz adım, böylece çepeçevre 192 adımdır. Galeride revak pâyeleri dibinde dokuz ayak eninde ve 1 1/4 ayak yüksekliğinde, üzerinde yazın yatmaya ve oturmaya mahsus bir set bulunur. Birbirinden on iki ayak aralıklı, yirmi iki adet (1 1/2 × 1 1/4 Viyana arşını ölçüsünde) kareye yakın pâyeye avluyu çevreler. Bunların üzerlerine her cephede altı kemer atılmıştır ki toplamı yirmi dört kemer yapar. Bu pâyeler gerideki duvarlara yedi (toplam yirmi sekiz) kuvvetli kemerle bağlanmış, aralarına üç parmak kalınlığında demir gergiler konmuştur. Revaklarda meydana gelen bölümler, kurşun kaplı yirmi sekiz kubbe ile örtülmüştür. Bu revağın gerisinde dört tarafta kırk iki hücre sıralanır. Bunların her biri on altı ayak eninde ve boyunda olup içlerinde birer ocak vardır. Zeminleri tuğla döşelidir ve biri revağa, diğeri dışarıya açılan ikişer pencereleri bulunur. Dışarıya bakan pencerelerin demir parmaklık ve tahta kepenkleri vardır. Revaktan ışık alan pencereler ise kepenksizdir. Bunların hiçbirinde cam yoktur; kapı kanatları ise ahşaptır. Hanın üstü kubbelidir. Caddede üzerindeki cephede kapının iki yanında, kurşun kaplı 3 lachter (6 m.) genişliğinde bir saçağın koruduğu on dükkân bulunur. Dernschwam'a göre hanın içinde mutfak yoktur.

Graf Sinzendorff'un elçilik heyetiyle 1578 yılı Ocak ayı başlarında İstanbul'a gelen elçilik papazı Salomon Schweigger, binayı hemen hemen aynı şekilde tarif ederek isten kararmış duvarlardan, yakacak odunun azlığından ve haşerelerden şikâyet eder. Kitabında hanın çok basit, fakat yeteri kadar bilgi veren bir de krokisini vermiştir. Schweigger, hanın bir köşesine elçi David Ungnad'ın kendi parasıyla bir oda yaptırdığını söyler. Kapılarda bir çavuş ile yasaklı denilen dört yeniçeri nöbetçi vardır. Elçi, her yıl değişen yasakçılara yılda 50 duka ile bir elbise vermektedir. Sürekli olarak buradan mesul çavuşa ise yılda 100 duka ve ayrıca hediyeler verilmesi usulündedir. Elçi David Ungnad'ın maiyetinde 1574-1578 yılları arasında İstanbul'da yaşayan Stephan Gerlach, burada âdeta hapis hayatı yaşayan elçilik mensuplarının işlerinin Osmanlı Devleti'nce karşılandığını belirtir ve listesini de tam olarak verir.

İstanbul'da 1573-1589 yılları arasında bulunan Königsberg'li Reinhold Lubenau, Rumlar'dan kaynaklanan bir söylentiye göre hanın alt katındaki ahırların aslında Aziz İoannes manastırının hücreleri olduğu yolundaki rivayeti tekrarlar. Handa üç hücre elçiye tahsis edilmişti; tercümanların da birer odaları vardı. Diğer bir odada bir Türk hoca, elçilik hizmetlilerine günde iki saat Türkçe okuma yazma dersi veriyordu. Öteki hücreler berber, eczacı, terzi, cizvit papazı, boyacı (ressam ?) ve kuyumcuya tahsis edilmişti. İki hücre içki yeri, bir tanesi yemekhane olarak, üçü hediyeleri getiren Nuntius'a ayırmış, ikisi kançılara olmuş, bir tanesi de kâhyaya verilmişti. İçki yerinin yanındaki hücre ise bir şapel (ibadet yeri) haline getirilmişti. Diğer hücrelerde elçilik maiyeti ikişer, üçer hatta dörder kişi olarak kalıyordu. Galerinin bir kısmını kapatıp çepeçevre duvarları resimler ve yazılarla süslenmiş büyük bir yemek salonu haline getiren elçi Ungnad, buraya küçük bir org ile bir de piyano koydurmıştı. Fakat 23 Temmuz 1587 günü çıkan bir yangında bütün Çemberlitaş çevresi kül olmuş, hanın kubbelerindeki kurşunlar da eriyecek akmış, bina ise bu ateşin ortasında kale gibi kalmıştır.

1585-1587 yıllarında esir olarak İstanbul'da bulunan Bretten'li Michael Heberer, hristiyan elçilerden Fransız, İngiliz ve Venedik temsilcilerinin Galata'nın dışında yaşamalarına karşılık Alman elçisinin şehrin içinde hiç de rahat sayıla-

Elçi Hanı'nın Österreichische Nationalbibliothek'te bulunan bir el yazmasındaki (Codex Vindobonensis, nr. 8615) resmi (M. And, 16. Yüzyılda İstanbul, İstanbul 1993, s. 65)

mayacak şartlar altında ikamete mecbur tutulduğunu yazar. Osmanlı Devleti, o sıralarda en fazla münasebeti olduğu Orta Avrupa elçilerini bu handa hem bir bakıma rehin tutuyor, hem de tecrit ederek casusluk yapmalarını, esirleri kaçırmaya kalkışmalarını ve şüpheli birtakım temaslar kurmalarını önliyordu.

Elçi Hanı, XVII. yüzyıl başlarına kadar elçilere barınak olmaya devam etmişse de İstanbul'a gelen (1677-1678) Leh temsilcisi Jan Gninski burayı beğenmediğine, bu yüzden de kendisinin Panayoti'nin konağına yerleştirildiğine göre artık hanın elçilerin barındığı bir yer olmaktan yavaş yavaş çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sultan İbrahim zamanında Sâlih Paşa'nın sadâreti sırasında 1056'dan (1646) itibaren elçilerin karşı yakada yani Galata'da kalmaları kararlaştırılmıştır. Naîmâ'nın yazdığına göre (*Târih*, IV, 356), 1058'de (1648) Galata Sarayı ace mi oğlanları isyan ederek Elçi Hanı'nı işgal etmişler, yine Naîmâ'ya göre (*a.g.e.*, VI, 257) 1067'de (1656-57) İstanbul'a ulûfe almak üzere gelen kapıkulu sipahileri, Atmeydanı Hanı ve Elçi Hanı'nı işgal ederek buralara yerleşmişler, fakat az sonra bu binalardan çıkarılmışlardır. Anlaşıldığına göre bu yıllarda Elçi Hanı artık eski önemini kaybetmiştir.

1062'de (1652) Esir Hanı'ndan veya bedestenin Mahmud Paşa Camii tarafından çıkan büyük bir yangın Elçi Hanı ile birlikte pek çok binanın yanmasına sebep olmuştur. 1070'te (1660) Ayazma Kapısı dışından başlayan yangın üç gün

sürmüş ve tekrar Elçi Hanı'ndan geçerek tahribat yapmıştır. Hanın XVIII. yüzyılda bir süre, Osmanlı Devleti'ne bağlı Eflâk, Boğdan, Ragusa vb. eyaletler halkına mahsus olduğu ileri sürülmüşse de herhalde Eflâk, Boğdan voyvodaları burada oturmuyorlardı. Çünkü her ikisinin de Karagümrük ile Haliç arasındaki yamaçta geniş bahçeler içinde mükellef sarayları vardı. Elçi Hanı'nın, İstanbul'da çok büyük tahribat yapan ve Atik Ali Paşa Camii'ne de zarar veren 1766 yılı zelzelesinde harap olduğu, hatta kısmen yıkıldığı da tahmin edilmektedir.

J. von Hammer'in yazdığına göre XIX. yüzyıl başlarında Elçi Hanı artık Tatar Hanı olmuş ve posta tatarlarına barınak yapılmıştır. Şekip Eskin posta tarihi hakkındaki eserinde, Sultan I. Abdülhamid devrinde (1774-1789) Tatârân Ocağı'nın kurulduğunu ve bir fermanla Elçi Hanı'nın Tatârân Ocağı'na verildiğini kaydetmektedir. 1830'a doğru İstanbul'da bulunan R. Walsh, "Tavukpazarı denilen yerdeki, bir vakitler Avrupalı elçilere, bu arada Busbeke'ye tahsis olunan bu hanın artık dar, kasvetli ve pis bir harabe" durumunda olduğunu bildirir. Kitabı 1855'te yayımlanan L. Enault, bu harap hanın yıkıntıları arasından fakir kervancıların develerini barındırdıklarını yazar.

Elçi Hanı, 27 Rebîülâhîr 1282'de (19 Eylül 1865) çıkarak on dokuz saat süren Hoca Paşa yangınında bir daha harap olmuş ve uzun süre perişan bir yıkıntı durumunda kalmıştır. W. J. J. Spry adındaki bir İngiliz, büyük yangından beri Çemberlitaş çevresinin harabe halinde olduğunu, burada yer yer yeni binalar yükseldiğini ve aynı yerde pitoresk bir harabenin durduğuna işaret eder: "Elçi Hanı harabesi, sarmaşıklar ve çatlamış taşlar, duvarlar arasına kök salan incir ağaçları ile kaplı, muhteşem kemerleri yeşil otlar ve çalılarla sarılı olarak henüz durur". Bu satırlardan da Elçi Hanı'nın bu yangından önce kısmen yıkılmış olduğu anlaşılır. İngiliz Kırım şapeli rahibi C. G. Curtis, 1876'da hanın o sıralardaki durumunu gösteren iki resmi çizmiştir. Bunlarda hanın, cadde ve Beyazıt tarafındaki iki cephesinin yıkık olduğu görülür. Ali Emîrî'nin yazdığına göre aynı yerde bir kütüphane yapılması 1287'de (1870) kararlaştırılmıştı. Ancak, projesi Staye adında bir yabancı mimara çizdirilen ve halktan toplanacak paralarla 20.000 altına çıkacağı anlaşılan bu kütüphane yapılamamıştır.

Elçi Hanı bir müddet sonra II. Abdülhamid'in serkarını Osman Bey'in mülkiyetine geçirilmiş, o da 1880'de (veya 1883) hanın kalıntısını tamamen yıktırarak yerine Matbaa-i Osmâniyye denilen büyük binayı inşa ettirmiştir. "Matbaacı" lakabıyla tanınan Osman Bey'in bu davranışı pek hoş karşılanmamış ve 1890'da ölümü dolayısıyla aleyhine yayınlar yapılırken bu tarihî eseri mülkiyetine geçirip yok edişi de kınanmıştır.

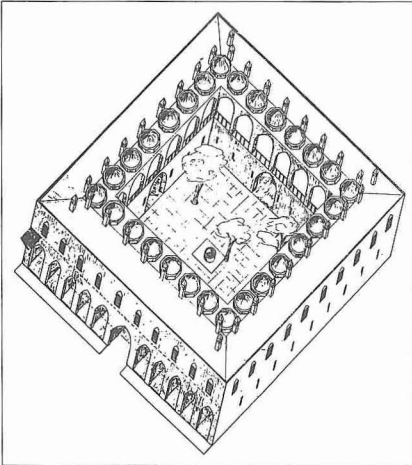
Elçi Hanı hakkında mimari bakımdan bir araştırma 1910'da Cornelius Gurlitt tarafından yapılmış, 1918'de de F. Lütör bir makale yayımlamıştır. Hanın yerinde inşa edilen Matbaa-i Osmâniyye bir ara Çemberlitaş Sineması adıyla sinema olmuş, nihayet o da 1965'te yıktırılarak yerine şimdiki iş hanı yapılmıştır. Bu sırada açılan çok derin temel çukurunda Bizans devrine ait duvarlarla kemer, tonoz kalıntıları, daha derinde de antik Byzantion şehrinin mezarlığına ait mezar stelleri bulunmuştur.

Elçi Hanı'nın en eski resimleri S. Schweigger'in (ö. 1622) seyahatnâmesinde görülür. Bunlardan birinde, ortasında kuyusu ile iç avlu etrafındaki iki katlı han odaları tasvir edilmiştir. Üst katın sol tarafındaki revaklardan ikisinin arasının camekânla kapatılmış olduğu görülür. Hanı dışarıdan ve içeriden iki ayrı yönden tasvir eden üç değerli resim Avusturya Millî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (cod. 8615). Bunlarda tarihî bina bütün ayrıntıları ile mükemmel şekilde görülmektedir. Gurlitt'in, aslının nerede olduğunu belirtmeksizin yayımladığı resim daha iyi fakat belki daha az doğrudur. Curtis'in 1876'da çizdiği resim, Elçi Hanı'nı harap ve yarı yıkık durumda tasvir eder. Bu krokiden K. Kos tarafından kopya edilerek yeniden çizilen resim ise Curtis'inin tekrarından başka birşey değildir. Hanın herhalde 1855'lerde çekilmiş fotoğrafları da olmalıdır; bunlar şimdiye kadar ele geçmemiştir. Büyükelçi Hulûsi Fuat Togay'a (ö. 1967) ait bir tabloda da (şimdi İstanbul Üniversitesi'nde) Elçi Hanı avlusunda düzenlenen kalabalık bir tören tasvir edilmiştir.

1970'te bu satırların yazarı tarafından Elçi Hanı'na dair neşredilen makalede, hanın alt (ahırlar) ve üst katlarının planları ile cephesi ve üstten rölövesi Ara Altun tarafından çizilerek yayımlanmıştır.

Osmanlı dönemi Türk tarihinde ve ayrıca İstanbul şehir tarihinde büyük bir yeri olan Elçi Hanı, 150 yıldan beri "imar" adı altında bu şehirde yapılan yanlışlık-

Elçi Hanı'nın tahmini olarak yapılmış restitüsyon denemesi (Ara Altun'un çizimi, S. Eyice'den)

ların kurbanlarından biridir. Onun yok olması ile, şehrin en eski Türk eserlerinden biri olan Atık Ali Paşa Külliyesi de çevresinden bir elemanın eksilmesiyle güdük kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 67-72; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 325; a.mlf., a.e. (nşr. Zuhuri Danişman), İstanbul 1969, II, 28; Naimâ, *Tarih*, IV, 356; VI, 257; Silâhdar, *Tarih*, I, 67; S. Schweigger, *Ein neue Reyssbeschreibung... nach Constantinopel...*, Nürnberg 1613 — Graz 1964, s. 52 vd.; R. Walsh, *A Residence at Constantinople...*, London 1838, s. 351; L. Enault, *Constantinople et la Turquie*, Paris 1855, s. 387; C. G. Curtis — Mary A. Walker, *Restes de la reine des villes, 2e partie: Dans la ville, les murailles* [baskı yeri ve yılı yok], rs. 28-29; D. Géorgiadès, *La Turquie actuelle*, Paris 1892, s. 110-113; W. J. J. Spry, *Life on the Bosphorus...*, London 1895, s. 120; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1909-12, I, 50; R. Lubenau, *Beschreibung der Reisen...* 1573-1589 (nşr. W. Sahm), Königsberg 1912-30, I, 188-190; F. Luttor, "Adalékok az Eldsi-Hanboz", *Türán, Zeitschrift für Osteuro päische Vorder-und Innerasiatische Studien*, Budapest 1918, I, 286-288; H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (nşr. F. Babinger), München-Leipzig 1923, s. 37-41; a.mlf., a.e.: *Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1992, s. 58 vd.; E. Mamboury, *Constantinople: guide touristique*, İstanbul 1925, s. 343; a.mlf., a.e.: *İstanbul: Rehber-i Seyyahın*, İstanbul 1925, s. 347; O. C. Busbecq, *Vier Briefe aus der Türkei* (trc. W. von der Steinen), Erlangen 1926, s. 96; a.mlf., a.e.: *Türk Mektupları* (trc. H. Cahit Yalçın), İstanbul 1938, s. 56, 123-124; T. Bertele, *Il palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Constantinopoli*, Bologna 1932, s. 329, s. 167; *Topkapı Sarayı Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1938, I, 36; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1940, III, 283-288; Şekip Eskin, *Türk Posta Tarihi*, Ankara 1942, s. 16; M. Tayyib Okıç, "Hadım (Atık) Ali Paşa Kimdir?", *Necatî Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s. 501-515; *Le Temps*, Paris 9 Eylül 1890 (hanın yıkılması hak.); Ali Emîrî, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, I, İstanbul 1338, s. 34-37; Metin And, "XVI. Yüzyılda İstanbul", *Hayat-Tarih Mecmuası*, sy. 8, İstanbul 1969, s. 21; a.mlf., "Elçiler ve Elçilikler", a.e., sy. 3, İstanbul 1970, s. 22-23; Semavi Eyice, "Elçihanı", *TD*, XXIV (1970), s. 93-130, IV, XVI (Elçi Hanı ile ilgili bibliyografyada verilemeyen bütün kaynaklar burada gösterilmiştir).

SEMAYİ EYİCE

ELÇİOĞLU, İzzettin Hümayî

(1875-1950)

Türk müzikisi muallimi,
bestekâr ve zâkirbaşı.

İstanbul Fatih'te Nişanca mahallesinde doğdu. Babası, aynı semtteki Bülbül-cüzâde Tekkesi şeyhlerinden Hâfız Ahmed Şemseddin, annesi Kamer Hanım'dır. İlk öğreniminden sonra girdiği Hır-

kaşerif'teki Atay Rüşdiyesi'ni bitirerek Çemberlitaş İddâsi'nde tahsiline devam etti. Oradan mezun olduktan sonra Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî'nde göreve başladı. Bu arada Adliye Nezâreti'nde de çalıştı. Yirmi yıl kadar Bâbiâli'de görev yaptıktan sonra muallimlik mesleğine geçti. Uzun yıllar Üsküdar, Kabataş, Davutpaşa ve Gelenbevi liseleleriyle diğer bazı orta öğretim kurumlarında çalıştıktan sonra Onaltıncı İlk Mektep müzikisi muallimi iken emekliye ayrıldı. 3 Ekim 1950 tarihinde Fatih'te vefat etti ve Edirnekapı surları dışındaki mezarlığa defnedildi.

Zamanın tanınmış müzikşinasları arasında yer alan Elçioğlu, özellikle bu alandaki hocalığı ve bestekârlığı ile tanındı. İlk müzik bilgilerini babasından aldı. Eyüplü Şeyh Mehmed Efendi'den ilâhi, bahriye imamlarından Hâfız Mehmed Efendi'den Mevlevî âyinleri meşkettiği gibi diğer bazı hocalardan da Batı müzikisi öğrendi. Müsikide en çok faydalandığı kişi ise Muallim İsmâil Hakkı Bey'dir. Ayrıca İsmâil Hakkı Bey'in Vezneciler'de açmış olduğu Müsikî-i Osmânî Mektebi'nde hocasının yardımcısı olarak görev yaptı. Bu arada birçok talebe yetiştirdi. Bunlar arasında Hayri Yenigün ve Yesâri Âsım Arsoy'u bilhassa zikretmek gerekir.

Tabii bir ses güzelliğine sahip olan ve mevlidhanlığı ile de tanınan Elçioğlu, aynı zamanda Hırkaşerif'teki Kenan Rifâî Tekkesi'nin zâkirbaşısı idi. Müzik eserlerini geçerken bilhassa usul üzerinde titizlikle durur, meşk esnasında eseri notadan ziyade usulle geçmeyi daha uygun bulurdu. Ayrıca iyi bir ud ve tanbur icracısı olduğu da belirtilmektedir.

Elçioğlu, dinî ve din dışı eserleriyle bestekârlıktaki gücünü ortaya koymuştur. 3000'in üzerinde beste yaptığı söyleniyorsa da bugün bilinen âyin-i şerif, tevşih, na't, ilâhi, semâi, şarkı ve marş for-

mundaki eserlerinin sayısı 100'e yaklaşmaktadır. *İlâhiyyât-ı Ken'an* (İstanbul 1341, 1974, 1988) adlı eserde Elçioğlu'nun otuz ilâhisinin notası mevcuttur. Ayrıca müsikîyle ilgili dört makalesi *Mektepli* adlı haftalık mecmuada neşredilmiştir (sy. 2-3, 5, 10).

BİBLİYOGRAFYA :

Ergun, *Antoloji*, II, 651-652; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 209; Etem Ruhi Üngör, *Türk Marşları*, Ankara 1965, s. 139; Mustafa Rona, *Ellî Yıllık Türk Müsikîsi*, İstanbul 1970, s. 199-200; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşî), s. 63; Nazmi Özalp Mehmet, *Türk Musikisi Tarihi-Derleme*, Ankara, ts. (TRT Müzik Dairesi Başkanlığı yayınları), II, 61; Ali Rıza Avni, "Gizli Kalmış Kıymetler", *MM*, sy. 182-183 (1963), s. 50; Gültekin Oransay, "Yayınlanmış Türk Din Musikisi Sözlü Anıtlarının Ezgileyicileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Ankara 1977, s. 193-194; Öztuna, *BTMA*, I, 252-253.

NURİ ÖZCAN

ELDEM, Halil Ethem

(1861-1938)

Eski eserler,
tarihi belge ve kitâbelerle
müzecilik hakkında
yayınları olan müze müdürü.

15 Zilhicce 1277'de (24 Haziran 1861) Bebek'te Mahmud Nedim Paşa'nın sahilhânesi köşkünde dünyaya geldi. Sadrazam İbrâhim Edhem Paşa'nın oğlu ve ressam Osman Hamdi Bey ile eski sikeler uzmanı İsmâil Galib Bey'in kardeşidir. İlkokuldan sonra Kaptan İbrâhim Paşa Rüşdiyesi'nde başladığı orta öğrenimini 1875 yılında babasının elçi olarak bulunduğu Berlin'e giderek orada tamamladı. Bir yıl İsviçre'nin Zürih Üniversitesi'ne devam ettikten sonra Viyana'da Politeknik Yüksek Okulu'nda jeoloji ve kimya öğrenimi gördü (1881-1884). Buradan tekrar İsviçre'ye geçerek Berne Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde doktora yaptı ve 1885'te İstanbul'a döndü.

İlk olarak Bâb-ı Seraskerî Fabrikalar Nezâreti muavinliğine tayin edilen Halil Ethem, dört yıl sonra Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Dairesi'nin tercüme şubesine geçti; bu resmî görevlerinin dışında çeşitli okullarda dersler verdi. 1885-1893 yıllarında Dârüşşafakati'l-İslâmiyye'de, 1887'de Mekteb-i Mülkiyye'de, 1900'de Dârülmuallimin'de, bir yıl sonra da Dârülfünun'da Batı'daki eğitim ve öğretim usullerini uygulayarak ilm-i maâdin (mineroloji), tabakâtü'l-arz (jeoloji) ve kimya okuttu. Bu arada verdiği ders-

İzzettin
Hümayî
Elçioğlu